

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך י, תשי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ואף במקומנו נפרש: לכיעור, כלומר לגנותך, מרוץ
המשנה כשמואל, מפני שלא עינת, ואם תעיין — הלכתא
כוותיה דרב.

ולא באתי לעקור תיבה זו, לא אותה ולא את שימושה
המקובל. בכגון זה מדרש לחוד ומעשה לחוד, ואין הדורש
מתכוון להעביר מקובלות.

הערת המערכת

יפה אמר הא' ילון בהערתו שבשולי המאמר. עלוב חלקם של
דברי עיון המתפרסמים בעיתונים וכו'. ולא רק של הדברים המתפרסמים
בעיתונים, אלא גם של דברי עיון המתפרסמים בכתבי עת מדעיים, בספרי
יובל ובשאר קבצים. וכבר מצאו רפואה לרעה חולה זו. סופרים וחכמים
מקבצים את פזורי מאמריהם ומוציאים אותם כשהם מכונסים יחד. ולא
תהא כוהנת כפונדקית? כולנו נשמח, אם יקבץ הא' ילון את דברי מחקרו
המפורזים, ובכינוסם שוב יהיו מאירים כיום נתינתם.

יהודה פליקס

על שמות בעלי חיים

במאמרי הקודם על שמות צמחים * ציינתי את
העושר בשמות צמחים, שבו נתברכה ספרותנו העתיקה. הוא
הדין בשמות בעלי חיים, שמהם הוזכרו פעמים רבות

* ר' "לשוננו לעם" צד, טבת תשי"ט.

על ידי הנביאים, ממשלי המשלים, חכמי האגדה וההלכה.
האדם מישראל בתקופת המקרא, המשנה והתלמוד
קיים מגע מתמיד עם בעלי החיים של סביבתו. מהם שהיה
צד לצורך מאכל, לבוש וכדומה, מהם שנהנה הנאה אסתטית,
ומהם שחשבים לאויבים לו והתגונן מפניהם מחשש נזק גופני,
כלכלי או אף רוחני, שהרי בעלי חיים אחדים שימשו בפולחן
אלילי, שהיהדות נלחמה בו בכל תוקף.

בתורה, בברכת יעקב לבניו ובברכת משה, הוזכרה
קבוצה של בעלי חיים כסמל שבטי ישראל. בפרשת שמיני,
העוסקת בדיני איסור והיתר אכילת בעלי חיים שונים, נמנו
קבוצות אחדות של חיות ועופות. מספר בעלי החיים שזכרו
במקרא מגיע למאה וחמישים. אין בתנ"ך ספר, שלא הובאו
בו משלים או תיאורים מעולם החי, או שלפחות הוזכרו שמות
אנשים או מקומות, שנקראו על שמות חיות. אגב, מספר
השמות הפרטיים, הלקוחים מעולם החי, גדול הוא בספרות
העתיקה. הקדמונים לא חששו לכנות עצמם בשמות בעלי
חיים, שבימינו הם נחשבים ככינויי גנאי כגון חמור, נחש,
עכבר, עורב וכדומה.

מבין הנביאים מרבה ישעיהו להשתמש במשלים מעולם
החי, ומצויים אצלו פרקים המעבירים לפנינו קבוצות
סיסטמטיות של בעלי חיים, כגון רשימת חיות השממה
שבפרק ל"ד.

אף בעלי חיים קטנים כמו הארבה, החגב
והנמלה זכו בתנ"ך לתיאורים מפורטים, ויצוינו תיאורי
הארבה וגלגוליו שבספר יואל.

ספרות המשלים של המזרח עשירה במיוחד במשלים לקוחים מעולם החי. בספרותנו שוקעו משלים אלה בספר משלי, ששם הובאו בעלי חיים כסמלים של חכמה וכסל, חריצות ועצלות, עצמה וחולשה וכדומה.

מכל ספרי המקרא העשיר ביותר בתיאורי בעלי חיים הוא ספר איוב, שבו הועמדו בעיותיו של האדם הבודד בסבלו מול טבע המדבר האכזרי. על השאלות הנוקבות, שעורר איוב על גורלו המר, באה תשובת ד' מן הסערה, ובה מתואר הקוסמוס על יצוריו האדירים והמופלאים, לעומת קטנותו של האדם. על אף העצמה השירית של פרקי טבע אלה לא פסח המשורר על פרטים מדויקים מאורח חייהם של הנשר והאריה, הפרא והערוו, הסוס, היעל, התנין, הבהמות והיען.

הספרות העברית שלאחר חתימת המקרא הוסיפה הרבה שמות של בעלי-חיים והרחיבה את תיאוריהם. ספרות ההלכה הקפידה כדרכה במסירת פרטים מדויקים במורפולוגיה ובאנטומיה של בעלי החיים. האגדה לעומתה הוסיפה עליהם נופך של תיאורים אגדיים-דמיוניים.

בשנות הגלות, משרחק עם ישראל מארצו ומחיי הטבע, נתמעטה הזיקה הספרותית לעולם החי כנושא לסמל או למשל, ופסקה מסורת הזיהוי של שמות בעלי החיים, שנזכרו בספרותנו העתיקה. שמות אלה נעשו ריקים, נטולי משמעות. עד היכן הגיעו הדברים, ידגימו לפנינו שני פירושים הלקוחים מפרשנות החדר. זו, כידוע, לא פסחה על מלה בתורה מבלי לפרשה או לתרגמה. ללומדי החדר זכור

הפירוש המופלא על הנחש שתואר בברכת יעקב. כוונתנו לשפיפון, שהרבי פירשו: א פיפרנוטר. שם זה הפך למושג של דבר ננסי או מגוחך. והנה "פיפרנוטר" אינו אלא שיבוש שמם הגרמני של שני מיני נחשים: Viper, Natter. על ידי פירוש כזה איבד הכתוב את משמעותו האמיתית. אביא כאן את הפירוש לכתוב זה, כפי ששמעתי מפי מורי ד"ר ישראל אהרוני, זכרונו לברכה, האיש שתרם רבות להכרת החי של הארץ ושל ספרותנו העתיקה: יעקב מברך את בנו: "יהי דן נחש עלי דרך, שפיפון עלי ארת, הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור". כאן הכוונה לנחש בעל אורח חיים מיוחד. השפיפון הוא הנחש הארסי, ששמו המדעי הוא: Cerastes cerastes באנגלים; זה ניזון מציפורים, שהוא צד בדרך מיוחדת במינה: הוא מתחפר בחול המדבר בשבילי השירות, מקום שהציפורים באות לנקר בזבל. הוא מתכסה כולו בחול, ורק שתי הבליטות שבראשו, הדומות לתולעים, בולטות מן הקרקע. הציפור הבאה לנקר בזבל סבורה, שלפניה תולעת, ובבואה לנקר בבליטה שעל ראש השפיפון הוא מכישה בארסו ובולעתה. הסוס העובר בשיירה יש שהוא דורך על השפיפון ונפגע על ידי ארסו. פירוש זה, שהוא מבוסס על הסתכלות מעמיקה, מסביר את משמעותן האמיתית של הכתוב וקובע את הזיהוי הנכון של השפיפון — שהוא cerastes.

ומכיוון שאנו עוסקים בפרשנות החדר, נזכיר את הבדיחה העממית על הרבי המלמד את פרשת שמיני ומפרש "ואת הינשוף" — א משוגענער פיש (דג משוגע). ומשמקשים תלמידיו, שהכתוב מדבר בעופות, הוא מתרץ, שזה אמנם

שגוענו של דג זה, שהוא נדחק בין העופות. עד כאן הבדיתה העממית על הינשוף. אך גם בימינו אין השם ינשוף נהיר לגמרי; רבים משתמשים בו כשם כללי לעוף לילי. ואולם ינשוף אינו אלא עוף מיוחד: *Asio otus*; באנגלית *long-eared owl*; בגרמנית *Katzenohreule*. ומצויים בארץ עוד הרבה מינים של עופות לילה, מהם נמנו בתנ"ך יותר מעשרה שמות. לכל בעל-חיים יש בספרותנו העתיקה שם מיוחד. רק במקרים מועטים כונו שני בעל-חיים שונים בשם אחד. אציין כאן מקרה כזה.

ראם — כתובים אחדים מזכירים אותו בהקבלה לשור כסמל הכוח והאון. והכוונה ללא ספק לשור הבר — *Bos primigenius* — הקרוי באכדית: רימו. אך הכתוב „ותרם כראם קרני“ כיוון לבעל-חיים אחר, בעל קרניים גבוהות, שהמדרש מתארו: „ראם קרניו נאות ואין כוחו קשה“. כאן הכוונה לאנטילופה יפה, בעלת הקרניים שגבהן כמטר, ששמה המדעי: *Oryx leucoryx*, הקרויה בערבית: רים. נשאלת אפוא השאלה, איזו משתי החיות נכנה אנו בשם ראם. בגן החיות בתל-אביב צוינה האנטילופה הנ"ל בשם זה. אך לי נראה, שמוטב זיהוי הראם לשור-הבר, ולאנטילופה הנ"ל נשתמש בשם המקראי זמר, שאף שנחלקו בזיהויו, מותר לנו לקבל את אחד מזיהויו, הוא אנטילופה.

ומכאן לשאלת הזיהויים המוטעים לשמות בעל-חיים, אשר חדרו לספרות וללשון העם.

כדוגמא לטעות זיהוי „קלסית“ ישמשו לנו השמות צבי ואיל. בימינו מאוחדים כמעט כל החוקרים בדעה, שצבי

זוהי עם *Gazella*, שהיא בעלת קרניים נבובות כקרני העז.
 זו חית הבר היפה, הנמצאת עדיין בארץ במספר ניכר. לעומת
 זאת האֵיל (הנקבה: אֵילָה) זוהי עם *Cervus capreolus*; באנגלית:
deer, בגרמנית *Hirsch*, בעל קרניים מלאות ומסועפות. אף
 הוא חיה יפה, שהייתה נפוצה לפניו בארץ, ובימינו נעלמה
 כליל מגבולות ארצנו. והנה אף שזיהויי הצבי והאֵיל ברורים,
 חוזרת בעקשנות הטעות של זיהוי צבי = *Cervus*, טעות
 שחדרה גם לשמות הפרטיים, באשר מכנים אדם שנקרא
 בשם הירש — צבי, ואילו השם העברי הנכון ל"הירש" הוא
 אֵיל. לא במעט תרם להשרשת השיבוש הזה גם דואר ישראל,
 אשר בסמלו נקבע ציור של אֵיל. ובטעות מכוון סמל זה
 לכתוב "הצבי ישראל".

יש מי שמחזיק בזיהוי צבי = *Cervus*, ואת המאמר
 "הניח מעותיו על קרן הצבי" הוא מפרש, שהניחם על קרן
 הצבי, שהיא מלאה ואין בה בית קיבול, במקום להניחם
 בקרן השור החלולה. אך מספרות חז"ל ברור, שדווקא קרן
 הצבי היא חלולה, והם הבחינו בה. "זכרותה של קרן הצבי",
 היינו החלק המחובר לראש הצבי והמתגלה בשעה שמורידים
 ממנו את הקרן, המכונה "נרתיקה של קרן הצבי"¹. על קרני

1. ירושלמי עירובין פ"א, יט ע"ב ושם גטין פ"ב, מד ע"ב.
 לזיהוי צבי ואֵיל ר' במאמרו של מאיר מדן ב"לשוננו לעם" עו (שבת
 תשי"ז). דומני שמקור זה שצינתי הוא המכריע, שאף את עניין הקרניים
 המפצילות יש מקום לפרש בדרך אחרת, כפי שפירש רבנו תם (חולין
 נט ע"ב, ד"ה והרי).

האייל (הנקבה חסרת קרניים) אמרו. שהן מפצילות לכאן ולכאן ועולות וסעיפיה מתרבות ככל שהאייל מזדקן (יומא כט ע"א). תופעה שהיא מצויה רק בסוג בעל הקרניים המלאות והמסועפות. ברור אפוא, שהחיות שאנו פוגשים בהרים או בערבות הנגב הן צבאים (צבאים) ולא איילות, שכאמור אינן מצויות בימינו בארץ.

ומכאן לצמד של חיות טמאות: שֹׁפָן וְאַרְנֶבֶת, שני בעלי-חיים אלה נמנו בתורה עם החיות, שהן מעלות גירה, אך אינן מפריסות פרסה. זהותה של הארנבת ברורה. היא החיה, ששמה המדעי *Lepus*, באנגלית *hare*, בגרמנית *Hase*. אף שמבחינה אנטומית אין היא נמנית עם מעלי הגירה, נראה שהתורה נתכוונה לתנועות פיה, שהן כשל מעלי הגירה, ולעובדה הידועה, שהארנבת מפרישה את מזונה בצורה בלתי מעוכלת ואחר כך היא חוזרת ובוולעתו ולועסתו — פעולה שהיא דומה להעלאת גירה. בימינו נהוג לזהות את השפן עם ארנבת-הבית, אך זיהוי זה הוא מוטעה בהחלט. האטימולוגיה ותיאור השפנים כחיות השוכנות בסלעים מוכיחים, שהשפן זהה עם החיה *Procavia syriaca*; באנגלית *Syrian coney, hyrax*; בגרמנית: *Klippdachs*. חיה קטנה זו שוכנת בהרי צפת ובגבעות שבסביבות ים-המלח ואילת. גם השפן אינו מעלה גירה, ככתוב בתורה, אלא שלמערכת העיכול שלו דמיון לקיבות של מעלי גירה.

עד כאן על אוכלי עשב. אך גם חבריהם הטורפים לא זכו תמיד לזיהוי הנכון. מהם נזכיר נמר וברדלס. הנמר הוא ללא ספק הליאופרד: *Felis pardus*, זה הטורף בעל העור

המזומר ממשפחת החתוליים, שהיה מצוי בארץ. (יש להבדיל בינו לבין הטיגריס, שעורו טלוא רצועות חומות ושמעולם לא שכן בארץ.) מדי פעם בפעם נמסרת ידיעה על חדירת נמר לתחומי הארץ; אך העיתונים המוסרים ידיעה זו, מכנים חיה זו בשם ברדלס. ואולם הברדלס אינו זהה עם נמר: המשנה מציינת נמר וברדלס כחיות שונות. הברדלס זהה עם הצ'יטה — *Acinonyx jubata* — שהייתה מצויה עד לפני דור אחד בנגב. הברדלס מכונה גם נמר-הציד על שם שימוש לציד במקום כלבים.

גם העופות לא זכו תמיד לשמות נכונים. כך חלה טעות בזיהוי בת'יענה עם נקבת היען. בת-היענה מתוארת בכתובים כשוכנת חרבות יחד עם יתר העופות "הדמוניים" — דורסי הלילה. מכאן נראה, שאין לזהות בת'יענה עם יען, שהוא *Struthio camelus*; אנגלית: *Ostrich*; גרמנית: *Strauss*. זה הגדול בעופות, השוכן במדבר הפתוח ולא בחרבות.

בת'יענה זהה, לפי אהרוני, עם הדורס הלילי *Bubo ascalaphus*; באנגלית: *eagle-owl*; בגרמנית: *Uhu, Ohreule*. שמה בת'יענה על שם קול יללת הענות שהיא משמיעה.

טעות זיהוי חמורה של מתרגמים, אשר לא הכירו את החי של הארץ, הוא זיהוי קאָת שבתנ"ך עם שקנאי (פליקן בלעז). השקנאי שוכן אך ורק במקומות מים וביצה, בעוד שהקאָת נזכרת עם דורסי הלילה השוכנים במקומות חרבים. קאָת אינה אלא עוף לילה, כנראה *Bubo desertorum*; באנגלית: *desert eagle owl*. שמו קאָת על שם תכונתו של עוף זה, כשאר דורסי הלילה, להקיא את העור והעצמות של טרפו.

עד כאן על השימוש הלא־נכון בשמות בעלי־חיים, שנזכרו בספרותנו העתיקה. נסיים את דברינו בשמות חדשים, שניתנו לבעלי־חיים, במקום שבידינו שם מקורי קדום. לדוגמה ישמש השם אנקור. אין ספק, שדרור שבמקרא ובתלמוד זהה עם *Passer domesticus biblicus*; באנגלית: house sparrow, בגרמנית: Haussperling. זו הציפור הנפוצה במקומות יישוב והמכונה בתורה בשם הסתמי ציפור. את שמה דרשו: "למה נקראת דרור? שדרה בבית כבשדה ואינה מקבלת מרות". והנה משום־מה לא הסתפק אחד הסופרים בשם דרור לציפור זו ויחס לה את השם אנקור הנזכר פעם אחת בתלמוד, ובכלל לא ברור, באיזו ציפור המדובר שם. על "מציאה" זו קפצה הוצאת ספרים שכינתה אחד ממדוריה בשם "אנקורים". אך אין ספק, שהשם הנכון והמקורי לציפור הנ"ל הוא דרור.

ד ב י ר ד ן

פשט ודרש במטבעות לשון

בין הניבים השגורים בפי דוברים וכותבים מצויים גם ניבים, שהורתם ולידתם בפירושים מוטעים של פסקאות במקורות הקדומים, וביחוד בפירושים של פסוקים במקרא. נדון כאן באחדים מן הניבים האלה.

פֶּסַח עַל שְׁתֵּי הַסְּעָפִים

בביטוי "פסח על שתי הסעפים" משתמשים, בדרך של משל ומליצה, במשמעות: היסס ופקפק, לא ידע להחליט איזו